

КОРЕНИТЕ НА ФРАНКОФОНИЯТА НА БАЛКАНИТЕ – СЛУЧАЯТ С БЪЛГАРИЯ

Рая Заимова

През 1993 г. България бе приета за член на франкофонската общност. Известно е, че в последните години държавите, в които френският език е официален, и специално Франция, се опитват да водят определена културна политика за запазване на някогашния език на дипломатията, като се противопоставят на англофонската вълна, заляла по-голяма част от европейското и световното пространство. Редица публикации и изказвания на политици и писатели във Франция анализират и обосновават културния процес, наречен "франкофония", като геополитика¹. Но за да стигнем до днешните твърдения, които у нас или по повод на нас са често пъти съвсем общи и голословни, редно е да се върнем назад във времето и да потърсим корените на споменатия процес свързан най-вече с **френски културно-образователни институции**.

Първи официални стъпки на Балканите

Ще припомня, че първите капитулации, сключени между Сюлейман Великолепни и Франсоа I, датиращи от 1535/6 г., отварят трудния път на официални общувания с Османската империя. Още в първите десетилетия редовно изпращаните френски посланици в Цариград стават доайени на всички чужди официални представители, сключили договори по примера на Франция². Наред с издействаната закрила за всички християни в Османската империя, френската монархия прави редица тайни планове за завладяване

на Цариград и проливите и включване на Турция в т. нар. универсална монархия, в която балканските християни постепенно да се обединят задължително под егидата на "франкската" църква³. Така покрай реалните търговски връзки постепенно се създават и културни общувания, продиктувани от необходимостта да се създават квалифицирани кадри за консулския и драгоманския занаят в престолнината на султана и в огромните по размери провинции. Отворените френски консулства в Източното Средиземноморие наброяват 43 в началото на XVIII в. и значително надвишават английските, веницианските и останалите европейски представителства⁴. По-голямата част от персонала им се обучава и завършва в специално създадените училища за източни езици в Цариград и Париж. Поверени на капуцини и йезуити, макар несвършени в обучението по арабски, персийски, латински и пр. класически езици, тези заведения се оформят като центрове, които свързват източната култура с френската. Те стават основата, върху която се формират не само кадрите за Леванта, но и онези книжовници, които развиват ориенталистиката и след Френската революция⁵.

От друга страна, религиозните и културните интереси на Франция по време на т. нар. Стар режим (до Френската революция) са продиктувани от полемиката между католици и протестанти. Изпращаните католически мисионери в православните манастири отнасят гръцки, арабски, арменски и кирилски ръкописи, чието съдържание отразява ранното християнство и спомага за утвърждаване на универсалната идея за "правата вяра". По принцип католическите мисии в Османската империя, установили се трудно, но по силата на капитулациите, се опитват да отворят училища най-напред там, където има католическо население на Балканите⁶.

Обучението по френски език в Цариград

Както е известно, в края на XVIII – началото на XIX в. френският език е въведен в програмите на редица светски училища във Влашко и Молдова, в Смирна и Цариград. Ордена на френските лазаристи отваря свои колежи в Цариград и Смирна (1826 г.)⁷. Възпитаниците им, поданици на султана или чужденци, получават дипломи, които се приравняват с дипломите от Сорбоната⁸. Тези

инициативи се разрастват през 40-те години на миналия век и стават съвсем явни след Кримската война. По примера на предходното време Шатобриан и Гизо като външни министри (през 20–30 г.) отделят средства за католическите и за “научните” мисии в Изтока⁹. Едва през 40-те години към френското министерство на образованието е създадена специална комисия за “научни и литературни мисии”, чиято дейност е насочена най-вече към страните от Изтока¹⁰. До този момент изпращаните там мисионери от външните работи, наричани “пътешественици”, имат политически, военни или религиозни задачи¹¹. По времето на граф Салванди, министър на образованието (1845 – 1848), се правят редица реформи. Тогава се създава и френското училище в Атина, а изпращаните мисионери не са само от министерството на външните работи, а и на образованието. Те играят ролята на инспектори в Леванта. Тия нововъдения съвпадат, от друга страна, с реформите на Абдул Меджит (1839 – 1836) в Османската империя.

В обширния пътепис или доклад от инспектората на Станислас Беланже, специален пратеник на министър Салванди в Турция, като много положително се отчита отварянето на османските управници към европейската, и специално към френската култура. Научните постижения на енциклопедистите, напредъкът в изкуството, архитектурата, бита и не на последно място във военното изкуство привличат и османските реформатори. За запазването на разклатената империя са нужни добре подготвени военни кадри, медици и др. През 1836 г. със султанска заповед на Махмуд II са обединени двете цариградски училища по медицина в едно. В него повечето дисциплини са на френски език, а учениците са изключително поданици на султана. Френският език е въведен по времето на Абдул Меджит в редица училища за мюсюлмани в Цариград като морското, военното, политехническото и др. Инспектор Беланже окачествява медицинското като “истинско средище на просвета”, а френският език е “език на науките и цивилизацията”. Раздаването на дипломите става в присъствието на висши османски чиновници и на султана. Младите лекари, измежду които има и жени, полагат клетва пред Корана или пред Евангелието съобразно изповядваната религия. “Цивилизацията е достъпна за всички

народи от Изтока” – заявява министерският пратеник Беланже, а “...братството между учениците от различни краища [на империята]...” и “религиозната нетолерантност, може би по-слаба, от тази в редица европейски страни, започва да изчезва и да отстъпва място на чувствата за правдивост, които за целите на образованието не се нуждаят от разлика в религиите.”¹² Противно на тази чужда гледна точка се изправя споменът на д-р Хр. Стамболски, възпитаник на медицинското у-ще в Цариград през 60-те години. Уроците по история, преподавани по “Историята” на Шарл Льобо от XVIII в., предизвикват полемика между отделните балкански субекти. Когато се говорело за войнствените българи от средновековието, които често заплашвали Византия, гръцките ученици се изчервявали от ярост, докато турчетата стискали дружелюбно ръка на българчетата и се присмивали на гърчетата!¹³

Използвайки необходимостта на Турция от създаване на образовани кадри във висшата администрация и войска, Франция, която отдавна е загърбила мечтата си за Цариград и Босфора¹⁴ и държейки на цялостта на Източната империя, бавно, но сигурно прокара своя културен напредък. Когато медицинското училище в Цариград е преобразувано в имперски светски колеж, директорът му признава, че само католическите колежи давали положителни резултати и затова новооткритият светски колеж “Галата сарай” трябвало “да развие и укрепи френското влияние на Изток, като му се даде за основа интелектуална пропаганда, за да служи на интересите на Франция, като чрез разпространение на най-необходимите знания се закрепят тази толкова разлюляна и рухнала империя, чиято цялост е едно от първите условия за европейското равновесие.” От “Галата сарай” излизат образовани и редица българи, за които директорът споменава, че са “най-добрите ученици, старателни, работливи, а другите по-слаби, мързеливи, недисциплинирани и неморални.”¹⁵ Точният им брой и имена все още не са уточнени, но ако вземем за пример Хр. Стамболски, който взема участие в борбата за независима българска църква, или Константин Величков, ще се уверим, че възпитаниците на “Галата сарай” не оправдават очакванията на Франция за единна Турция.

“Les Oeuvres”

На територията на Османската държава, а по-късно и в независима България Франция отваря редица католически колежи по силата на капитулациите. Както в предходното време е създадена огромна мрежа от консулства в Източното Средиземноморие, така и от втората половина на XIX в. нататък постепенно се оформя културно-образователна система чрез католическите ордени. Освен споменатите лазаристи в Цариград и Солун, през 60–70 години на миналия век са открити колежи на Успенците в Пловдив и Одрин, след тях и редица други на “Св. Йосиф” (1880), “Сестрите Облатки”, “Нотр-Дам дьо Сион” (1885), отворени в София, във Варна (1897), Пловдив, Русе, Бургас (1891), Ямбол¹⁶. Заедно с Алианс франсез, отворен през 1904 г. в София, а в последствие и в повече от 10 български града, както и френският институт, действащ в София от 1923 г.¹⁷, тези образователни и културни институции са ръководени и финансирани от специален отдел на френското външно министерство, наречен *Les Oeuvres*. Създаден през 80-те години на миналия век и функциониращ с различен успех през годините, този отдел движи пропагандирането на френския език и култура в чужбина. В началото на нашия век, когато все още няма отделна длъжност “културно аташе”, усилията на френската дипломация са насочени към запазване на френския език като международен в официалните общувания между държавите. Това е продиктувано от някои постъпки на САЩ, които се опитват да наложат английския език. В тази посока католическите конгрегации играят съществена роля. През 1900 г. мисионерите в чужбина наброяват над 50 хиляди. Те са традиционните носители и разпространители на френския език и култура, с доказан авторитет въпреки републиканските настроения във Франция. Средствата за конгрегациите са 93% от бюджета на *Les Oeuvres*. На протестантите се отделят също средства, но разбира се, те са в ограничен размер. Към този процес трябва да се споменат и “Alliance israelite universelle” (създаден през 1860 г.), който обединява европейските общности от Централна и Източна Европа, както и създадената верига от “приятели на Франция”, наречана “Alliance francaise” (действаща от 1883 г.).

Статистиката показва, че за времето до Първата световна война “*Les Oeuvres*” са отделяли най-много средства за Мароко и

източните страни в Европа и Азия¹⁸. От друга страна, благодарение на финансовата подкрепа на Ватикана, католическа Франция успява да преодолее дългогодишната конкуренция на Австро-Унгария. Това особено се забелязва след Първата световна война, когато тази държава вече не съществува и католическите колежи в България остават предимно френски¹⁹.

Важно е да се отбележи, че по силата на френския закон от 1901 г. за регистрация на конгрегациите и дружествата във Франция голяма част от тях са забранени заедно с училищата им²⁰. Дългите разпри по този повод, довели до отделянето на държавата от църквата през 1905 г., не се отразяват на дейността на католическите формации в чужбина. Напротив, именно чрез отдела "Les Oeuvres" съзнателно и целенасочено се търси разпространение на френската култура. Специално в България министерството на образованието поема контрола и на чуждите училища. Българската администрация дълги години работи коректно с френската страна. В тези учебни заведения се възпитават младежи с различни вероизповедания в дух на толерантност. Те са българи (православни и католици), арменци (най-вече католици), евреи, католици от чуждите дипломатически и търговски мисии в България. Броят им варира според населеното място, миграционните и пр. процеси. Така например, през 1917 г. девическият колеж в София "Св. Йосиф" наброява 280 православни българки, 128 чужди католички и 192 еврейки. С течение на времето броят на австрийките намалява за сметка на еврейките, преселили се от Централна Европа. Дипломите, които получават, са признати и до днес от правителствата на Франция, България, Германия, Австрия, Италия, Швейцария, Белгия и им дават право да следват във всички университети в Европа²¹.

Ала езикът на енциклопедистите послужва на онази интелигенция в България, която по традиция издава на този език вестници още от преди 80-те години на миналия век. Тези печатни издания се увеличават най-вече по време на Първата световна война и след нея. По-важните и популярни са "Echo de Bulgarie", "La Bulgarie", "Revue franco-bulgare", "France-Bulgarie". Както е известно, Франция поддържа новосъздадена Югославия и тя е остро критикувана от българските редактори на тези вестници – доскорoшни възпитани-

ци на нейните учебни заведения. Като реакция срещу пагубния Ньойски договор и е временното затваряне на Алианса в София²².

Създадените настроения в българското общество подтикват и проф. Йордан Иванов, автор на първите читанки по френски, да търси години наред помирение. По повод на българските учебници и духа на реваншизъм той споделя: "Българското училище не е престанало да следва пътя си и да продължава истинската си просветителска мисия, като преподава гражданските и моралните задължения, както и принципите за свобода, равенство и братство, за които голямата френска нация първа даде пример."²³

Вместо заключение

Между двете войни и по време на Втората световна Франция отчита създаването на Британския съвет през 1934 г. и на Италианския културен институт по образец на френския през 1935 г. В същото време следи сближаването на България с Германия и Италия. По този повод тя увеличава финансовата подкрепа на всичките си културно-образователни институции, които се ползват с авторитет. Дори по време на правителството във Виши се намират и обиколни пътища, за да не заглъхне дейността им. Отделят се средства за въвеждане на допълнително и безплатно обучение по френски език в началния и горния курс на българските училища в провинцията, умножават се курсовете в клоновете на Алианса, снабдяването с книги става през Турция, за да се избегнат окупираните територии. За това допринася и директорът на френския институт и временно управляващ посолството в София по време на войната – Жорж Ато – човек с голяма ерудиция, с широк кръг почитатели и възпитаници не само в романската катедра при университета, но и в провинциалните клонове на Алианса.

През 1944 г. във френските колежи в България (включително и в Скопие и Битоля) се обучават над 5000 души, а само малката библиотека на Алианса в София наброява 16 500 тома литература. След 50-те години тази библиотека (заедно с библиотеката на френския институт) е складирана в посолството и едва след 1957 г. е прехвърлена в Софийския университет като специализирана.

Българският декрет от 1948–50 г. прекъсва френско-българската културна конвенция от 1936 г. и с това разгражда дъл-

гогодишната уседнала система. През 1948 г. са затворени коледжите, а от 1950 г. – Алиансът и Френският институт. Не един български министър от есента на 1944 г. нататък е изразил мнение по повод на френските културно-образователни институции и възпитаниците им, на които успешно е залепен етикет “фашисти”.

През 1947 г. френският пълномощен министър в София Жак-Емил Парис прави преглед на френското културно влияние в България като част от общобалканското и го оценява като изключително ползотворно. Като продължение на традицията френското външно министерство се опитва да се нагоди към комунистическите претенции. Но дори сменената управа на Алианса и Френския институт (в която влизат от новите български управници), както и новосъздадената Френско-българска асоциация с благословията на Георги Димитров и посещението през 1947 г. на писателите-комунисти Луи Арагон и Елза Триоле не помагат за запазване на френските културно-образователни институции. Забележително е, че част от новите български управници или децата им са възпитаници на същата Франция: Петко Стайнов, Трайчо Костов, Георги Кулишев, Евгени Каменов, Петър Григоров и др. Някои от децата им, учещи се през тия години в съответните колежи, успешно докладват за коментарите по съвременни събития, направени от учителите²⁴. По този начин затвърдяват новата позиция на българските власти спрямо “фашисткото” влияние.

Официално се поддържа тезата, че във Франция образованието е светско и френското правителство не може да налага религиозно образование в чужда държава. Подхвърлената още през 1943 г. от Петко Стайнов идея в Народното събрание за френски светски училища, а не за училища на религиозни общности, се задълбава и споровете по този повод нарастват. Опозицията в лицето на Никола Петков държи реч в Народното събрание (април 1947 г.), в която резюмира френското културно влияние: “Българският народ извлича само полза от френската култура, от яснотата и идеите за братство, равенство и свобода, които тя разпространи в тази страна.” Противно на това Васил Коларов демонстрира забележителна обща култура, като заявява, че френските колежи са наследство от времето на капитулациите, “те са аномалия, която не може да бъде толерирана в модерната държава”²⁵.

Във Франция по времето на Де Гол културният отдел на "Les Oeuvres" е трансформиран в отдел за културни връзки. Спрямо България се загубват инерцията и посоката. Дългогодишната традиция е прекъсната. В наши дни в Гърция и Турция не престават да работят дори и френски научни институти, свързани най-вече с хуманитаристиката. Противно на това в останалите балкански държави, изтърпели 50 години съветски режим, включително и в България, вероятно тепърва ще се връщаме към капитулациите, търсейки съвременна Европа и Митерановия европейски дом.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Barrat, J.** Géopolitique de la francophonie. Paris, PUF, 1997, p. 5 Sq.

² **Baron Testa.** Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères. t. 1. Paris, 1864; **Bacqué-Grammont, S. Kunalp, Er. Hitzel.** Représentants permanents de la France en Turquie (1536 – 1991) et de la Turquie en France (1797 – 1991). Istanbul-Paris, Isis, 1991. (Varia Turcica XXII/1); **Correspondance** des ambassadeurs de France a Constantinople (1668 – 1708) par R. Zaimova. Paris, Archives Nationales, 1998.

³ **Займова, Р.** Един от проектите на френската монархия (XVII в.). – Минало, 4, 1995, с. 30–35.

⁴ L'Orient des Provençaux dans l'histoire. [Marseille], 1984, p. 127 sq.; **Koçabasoglu, U. A.** Preview of the British Consular Establishment in the Nineteenth Century Ottoman Empire. – Revue des Etudes sud-est européennes, Mentalites-Civilisations, 3–4, 1995, с. 305–314.

⁵ **Займова, Р.** Училището за източни езици в Цариград и Париж (XVII – XVIII в.). – Изв. държ. архив. 68, 1994 [1998], с. 249–264.

⁶ **Vaumas, G. de.** L'éveil missionnaire de la France au XVIIe s. Paris, 1959.

⁷ **Генчев, Н.** Франция в българското духовно Възраждане. С., Унив. изд., 1979, с. 87 сл.

⁸ Archives Nationales, série F 17 Enseignement, dossier 2684 Collège des Lazaristes à Smyrne.

⁹ *Histoire de diplomatie culturelle des origines* a 1995 par Fr. Pigniau. Paris, La Documentation française, 1995, p. 13–14.

¹⁰ *Annuaire général du commerce et de l'industrie, de la magistrature et de l'administration*. Paris, Firmin Didot frères, 1846, p. 28.

¹¹ Вж. по принцип: **Френски** пътеписи за Балканите (XV – XVIII в.). Прев. и коментар Б. Цветкова. С., 1975; По време на Стария режим външните работи се ръководят от отделни министри на краля, преди всичко от отдела на Марината. Министерство на външните работи се създава след френската революция.

¹² Archives Nationales, F 17 Instruction publique, 2937, Troisième rapport de Stanislas Bellenger, p. 5.

¹³ Подбрани и нови издирвания по старата българска история според знаменития французки историк Lebeau от френската Академия, събрал и превел от оригинала д-р Хр. Т. Стамболски. С., 1914, с. 6–7.

¹⁴ Кръстоносната идея, завземането на Цариград и унищожаването на османската сила постепенно заглъхват от XVIII в. нататък. Вж. **Займова, Р.** Един от проектите... Цит. съч.

¹⁵ **Славова, Ст., Цв. Дойнова.** Документи от Нац. архив на Франция за откриването на императорския османски лицей в Галата сарай и за първите български ученици в него. – ИДА, кн. 19, 1970, с. 208–210.

¹⁶ Archives du ministère des Affaires Etrangères, Relations culturelles, 1948 – 1959, Enseignement, dossier 63 (Bulgarie).

¹⁷ **Танчев, Ив.** Създаване на софийския клон на Алианс франсез. – Исторически преглед, 8, 1990, с. 33–46; **Kolev, N.** Les premières péripéties de la fondation de la chaire de philologie romane à l'Université de Sofia. – In: 70ème anniversaire du département d'études romanes, colloque international, Université de Sofia, 1993, с. 103–110.

¹⁸ *Histoire de la diplomatie...* Op. cit., p. 21–30, 34–35.

¹⁹ **Тъпкова-Займова, В., Генова, Л.** Френските у-ща в България и католическата духовна култура (втората половина на XIX – XX в.) – В: Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България. С., 1992, с. 286–294.

²⁰ Archives Nationales, F 18 dossier 12496; F 17 dossier 12479 à F 17 12504.

²¹ MAE, Relations culturelles, 1945 – 1959, sous-série 1945 – 1947, dossier 63 (Bulgarie).

²² Срв. “Echo de Bulgarie”, 1922, 1923, vol. 9, 10, 11; “La Bulgarie”, 1923, № 14.

²³ **La Bulgarie.** Enquête sur l’esprit des livres scolaires pendant et apres des guerres balkaniques, 1912 – 1918 – 1921. – In: Enquête sur les livres scolaires d’après guerre publ. par la Dotation Carnégue pour la paix internationale. Paris, 1923, с. 411–466; **Тъпкова, В., Р. Заимова.** Йордан Иванов и френските учени. – Доклад, изнесен в Кюстендил по случай 120 год. от рождението на проф. Й. Иванов, 1992.

²⁴ Archives du ministère des Affaires Etrangères, Relations culturelle, 1945 – 1947, Enseignement, dossier 50, Bulgarie.

²⁵ Ibidem.